

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

Jacques Camatte
MAJ-JUN 1968: RAZOTKRIVANJE
1977.

„Mai-Juin 1968, le dévoilement“ (1977), *Invariance* n° 5-6, januar
1980, str. 2-10, [http://revueinvariance.pagesperso-orange.fr/
devoilement.html](http://revueinvariance.pagesperso-orange.fr/devoilement.html)

Preveo i priredio: Aleksa Golijanin, oktobar 2018.

<http://anarhija-blok45.net>
aleksa.golijanin@gmail.com

ZAJEDNIČKA ARHIVA
<http://anarhisticka-biblioteka.net>

INVARIANCE

MAI-JUIN 1968
LE DEVOILEMENT

JACQUES
CAMATTE
MAJ-JUN 1968:
RAZOTKRIVANJE

ANNEE XII - SERIE III N.5-6
Revue trimestrielle, le N.20F

„Naglo izbijanje tih dubokih želja, čak i kada bi bile preusmerene u predstave koje ostaju u okvirima kapitala, razotkrilo je još jednu bitnu komponentu našeg sveta: marksizam kao represivnu svest. On se svuda pokazuje kao najoperativnija sila za suprotstavljanje gorućoj želji za životom; anarhizam, u svojim nenasilnim i individualističkim oblicima, i dalje ima određeni buntovnički naboj. Zahvaljujući marksizmu kapitalistički oblik proizvodnje je bio u stanju da svoju transformaciju dovede do stvarne dominacije, koja je postala univerzalna. Tačnije, bez marksizma, kapitalistički oblik proizvodnje ne bi mogao da proдре u oblasti koje danas kontrolišu SSSR, Kina ili afričke zemlje. U tom smislu, on igra istu ulogu kao i hrišćanstvo u odnosu na Rimsko carstvo. Pravu univerzalnost tom carstvu zapravo je donela religija koja je, izvorno, pozivala na njegovo uništenje.“ (*Maj-jun 1968*)

„Samo ako usvojimo drugačije orijentire, ako se bacimo u novu dinamiku, *izvan dinamike kapitala*, možemo izbeći celu tu perverziju i destrukciju. I kada se element katastrofe ugrađen u razvoj našeg sveta potvrdi, uklonjene prepreke biće jasno prepoznate kao takve, a

Jacques Camatte, „Mai-Juin 1968, le dévoilement“ (1977), *Invariance* n° 5–6, januar 1980, str. 2–10, <http://revueinvariance.pagesperso-orange.fr/devoilement.html>

PDF originalnog izdanja iz 1980 (s jednim kraćim pasusom koji je omaškom izostavljen u verziji sa sajta *Invariance*): <http://archivesautonomies.org/IMG/pdf/gauchecommuniste/gauchescommunistes-ap1952/invariance/3e-serie/invariance-serie3-no5-06.pdf>

Engleski prevod, ako je nekome potreban, budući da je nepotpun i vrlo nejasan: „May–June 1968: The Exposure“, *The Fifth Estate*, issue 295, 3. XI 1978, <https://theanarchistlibrary.org/library/jacques-camatte-may-june-1968-the-exposure>; ili <https://www.fifthestate.org/archive/295-november-3-1978/may-june-1968-the-exposure/>

Španski (potpuniji od engleskog, iako opet bez fusnota 5. i 7): <https://libcom.org/library/mayo-junio-de-1968-el-descubrimiento-jacques-camatte-1977>

Italijanski (kompletan): <http://www.nelvento.net/critica/disvelamento.pdf>, str. 17–24.

Jacques Camatte/ *Revue Invariance*: <http://revueinvariance.pagesperso-orange.fr>

Arhiva *Revue Invariance* (skenirana originalna izdanja, do 1980): <http://archivesautonomies.org/spip.php?rubrique509>

<https://anarhisticka-biblioteka.net/category/author/jacques-camatte>

Ako se prebacimo na šira svetska kretanja, možemo reći da su Portugalija, Španija, Grčka i Turska zemlje s periferije evropskog kapitalističkog centra; one nisu doživele ekonomski bum (naročito Španija), osim tek od skora. Dok nisu bile zahvaćene time, moglo bi se pomisliti kako je za kapital to bila šansa da zadrži stare odnose. Tome je sada došao kraj i zato se postavlja pitanje kako bi to moglo da utiče na Evropu i Sjedinjene Države.

Kada je reč o Španiji, moguće je da zastoj u Portugaliji inhibira pokret u toj zemlji, ne samo zato što je rukovodstvo moglo da nauči lekciju na osnovu događaja iz ove zemlje, već i zato što većina Španaca, svesno ili nesvesno, oseća taj zastoj... sve dok situacija ne postane nepodnošljiva i ne eksplodira. Ali na koju stranu?

U ovom trenutku, ono što se jasno ukazuje jeste potreba za usklađivanjem mehanizma vlasti s ekonomsko-društvenim strukturama. Buržoasko društvo je tokom šezdesetih ostalo bez svojih temelja.

Najzad, istorijski posmatrano, postoji i određena revolucionarna sinergija između Pirinejskog poluostrva i Rusije. Te dve geografsko-društvene oblasti suočavaju se, istovremeno, s problemima koji su svakako različiti, ali koji sežu duboko u temelje njihovih društvenih struktura. Da li već osećaju prva komešanja nekog većeg pokreta?

Da zaključim i vratim se na svoju polaznu tačku: do daljeg i koliko je meni poznato, u Portugaliji postoje razne mogućnosti za kombinatoriku koja je, u manjoj ili većoj meri, genetski svojstvena despotizmu kapitala. Naspram toga, ne zalažem se za bilo kakav „atentizam“ (ograničavanje na praćenje situacije) već smatram da je neophodno, s jedne strane, imati u vidu svetski istorijski fenomen, da ne bismo bili zaslepljeni neposrednim zbivanjima, a s druge nastojati da se, u što je moguće većoj meri, izađe iz ovog sveta, makar samo teoretski.

Taj predušlov je očigledan i potreban svuda. Ali u Portugaliji, gde je sada sve u pokretu, tu situaciju treba iskoristiti da bi se stvorilo nešto što će u isto vreme biti polazna tačka i tačka bez povratka.

Žak Kamat, decembar 1975.

muškarci i žene moraće da izaberu: ili da ostanu u zajednici kapitala ili da je napuste. Shvatićemo da je upravo to bila alternativa koja se razotkrila maja-juna 1968.“ (Maj-jun 1968)

„Već neko vreme planiram da napišem nešto o Portugaliji, o tome da li je tu došlo ili nije došlo do manifestacije određene mogućnosti za prevazilaženje zastoja u kojem se u ovom trenutku nalazi kretanje ka zajednici. To nije nešto novo, budući da je radnički pokret, u svojim najboljim trenucima, bio ovaploćenje težnje ka zajednici, o čemu je Marks pisao u svojim ranim radovima. Zastoj je delimično povezan s činjenicom da sadašnji pokret, iako bezobličan, inhibira ogromno bre-me ostataka radničkog pokreta. Grupuskuarna faza (faza malih grupa) koja je usledila posle revolucija u Rusiji i Nemačkoj (s 1921. kao okvirnim referentnim datumom) i koja je oživela tek posle Drugog svetskog rata, jeste faza likvidacije starog radničkog pokreta. Ipak, ni ona nije bila u stanju da osmisli pokret na novim osnovama. Danas je od ključnog značaja *pojmiti i živeti to ostvarenje zajednice bez oslanjanja na takozvanu 'revolucionarnu klasu'.*“ (Portugalija 1974)

Taj pokret ka uspostavljanju materijalne zajednice (kapitala) manifestovao se i u Francuskoj, ali je mogao da pobjedi tek mnogo kasnije (uz sličnosti i s Nemačkom i s Portugalijom).

U ovoj drugoj zemlji, staro buržoasko društvo sada odumire; zato se tu srećemo sa svim revolucionarnim pokretima, od tipa iz 1905, do onih sličnih maju 1968. To je razlog zašto se i stari obrasci mogu revitalizovati.

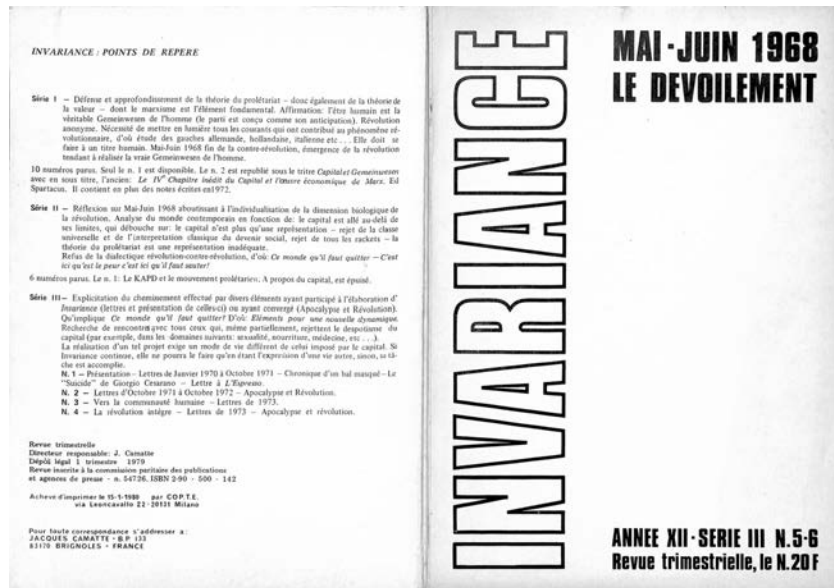
Najzad, kada je reč o pobjedi salazarizma, mora se imati u vidu antikomunizam (kao i drugde), ali, mada bi to tek trebalo dokazati, nije li na taj način, makar u nekim delovima Portugalije, opstalo osećanje zajednice? Ono što bi trebalo ispitati jeste kakva je to vrsta zajednice i kakav je bio njen odnos s crkvom. Tu se krije nešto značajno, zato što treba nekako objasniti ogromnu odbojnost seljaka sa severa prema „inovacijama“, koja nije od juče.

Ako se vratimo na poređenje s Francuskom, mogli bismo reći kako se pokret kao što je portugalski MFA¹⁷ mogao 1958. donekle razviti i u toj zemlji, zato što je situacija u njoj tada bila slična onoj u Portugaliji.

Normalno je da u jednom trulom društvu neka najzatvorenija tela, s najizraženijom hijerarhijom, kao što je vojska, uspevaju da održe ili stvore ostrva stabilnosti, kao što je bilo i u Nemačkoj posle Prvog svetskog rata, sa osnivanjem „slobodnih trupa“ („Freikorps“ ili „Freie Regimenter“, 1918–1920), pri čemu treba imati u vidu da su se one mogle formirati tek nakon uvođenja nekih demokratskih reformi.

U Portugaliji je uloga vojske imala drugačije značenje: ukazivala je na odsustvo autonomne revolucionarne akcije proletarijata. Ona je izvela revoluciju. Proletarijat se ispoljio tek kasnije. Moglo bi se, naravno, prigovoriti kako je to skoro uvek tako: u svom delovanju, revolucionarne klase zaostaju za onima najbližim vlasti. Ali sada, posle više od godinu i po dana, jasno je da to više ne važi.

¹⁷ Movimento das Forças Armadas (Pokret oružanih snaga), koji je pokrenuo revoluciju iz 1974; samo ilustracija, budući da se u Francuskoj, u donekle sličnim uslovima (Alžir, Indokina, itd.), tada pojavila samo desničarska OAS – Organisation armée secrète, Tajna vojna organizacija (1960–1961). Kamat u nastavku ukazuje na druge bitne razlike između situacije u Francuskoj i Portugaliji. (AG)

MAJ-JUN 1968: RAZOTKRIVANJE (5)

DODATAK:

„... Može li i dalje biti revolucija?“ (15)

Portugalija 1974. (18)

Izvori (23)

Maj–jun 1968: razotkrivanje

Sigurno bi bilo interesantno početi s portugalskom revolucijom s početka veka (3–5. X 1910).

Drugi pokret je „salazarizam“¹⁵, koji se obično naziva „portugalskim fašizmom“, ali koji nije imao karakter nacizma ili fašizma. Po meni, to je bio pokušaj borbe protiv raspadanje jednog društva. On je zapravo zamrznuo društvo i makar privremeno sprečio uspostavljanje nekog naprednijeg oblika kapitalističkog oblika proizvodnje, koji bi uzdrmao zemlju. Ta blokada je povezana s iskustvom jedne kolonijalne imperije, koja je omogućavala opstanak stare agrarne strukture (značaj malih zemljoposjednika na severu, malih i srednjih preduzeća, itd.).

To nije bez sličnosti sa slučajem Francuske:

1. Petenizam¹⁶ se zapravo ukazuje kao reaktivni i reakcionarni fenomen, kao povratak u dato stanje (ili makar njegovo održavanje), kojem je pokušao da vrati davno izgubljenu čistotu.
2. Mogućnost zamrzavanja društvenih struktura izvirala je iz postojanja imperije. Od 1954, datuma gubitka Indokine, započinje proces eksproprijacije malih seljaka i likvidacije imperije, koji će poprimiti široke razmere s dolaskom de Gola na vlast.

Prema tome, tu imamo situaciju potpuno drugačiju od one u Nemačkoj, gde je ideologija povratka u neko prvobitno stanje direktno maskirala uspostavljanje materijalne zajednice kapitala (njegovu stvarnu dominaciju nad društvom) i gde je staro buržoasko društvo bilo brzo uništeno. To ne eliminiše često navođeni karakter nacizma kao odgovora na pretnju proletarijata. Proletarijat je morao biti eliminisan zato što je i on bio proizvod starog buržoaskog društva. S druge strane, proleterski pokret, da je uspeo – i utoliko što je stajao na pozicijama o nužnosti razvoja proizvodnih snaga – doveo bi do uspostavljanja strukturalno sličnog društva.

¹⁵ António de Oliveira Salazar (1889–1970), formalno premijer i praktično diktator, u periodu 1932–1968. (AG)

¹⁶ Kolaboracionistički režim maršala Petena (Henri Philippe Pétain), 1940–1944. (AG)

U tekstu koji sledi maj–jun 1968. je razmotren kao trenutak suštinskog prekida: kao pojava same revolucije. Od tada se postavlja pitanje definisanja, razgraničavanja i predviđanja atributa komunističke revolucije, u fazi stvarne dominacije kapitala nad društvom; prethodne proleterske revolucije dešavale su se u fazi formalne dominacije kapitala.¹ Maj–jun 1968. je sagledan kao najava velike istorijske drame, čiji se odlučujući činovi mogu shvatiti tek sada, nekoliko godina kasnije. Glavni protagonisti više nisu isti. Godine 1968. glavnu ulogu su imali studenti i nova srednja klasa (svi najamni radnici koji učestvuju u cirkulaciji kapitala), koji su trgnuli proletarijat iz letargije i podstakli ga da stupi na istorijsku scenu. Zato partija² sutrašnjice neće pregrupisati striktno proletere već će biti izraz mnogo šireg ujedinjavanja. To vodi ka razmatranju nastanka ogromne klase ljudskih bića koja se suprotstavlja kapitalu, zato što su samo njegovi najamni robovi. U isto vreme, neophodno je razumeti fenomen duboke proletarizacije koja pogađa postojeće društvo, kao i činjenice da proletarijat mora negirati sebe da bi izveo revoluciju.

Naše istraživanje procesa ujedinjavanja onoga što neki zovu „revolucionarnim subjektom“ vodilo je ka razotkrivanju fenomena političkih reketa, koje nalaže odbacivanje svih formalnih i neformalnih

¹ Cf. *Invariance*, série I, n° 6, april–jun 1969: „La révolution communiste: thèses de travail“. (Prim. Camatte.)

² Kamat koristi izraz „partija“ u doslovnom smislu, kao „strana“ ili „naša strana“; ne misli se na „političke partije“, u uobičajenom smislu, u kojima je Kamat, bez izuzetka, video samo „političke rekete“. U nastavku odbacuje sve „formalne ili neformalne oblike grupne prakse“, kao ucenjivačke, autoritarne i konformističke, o čemu je opširnije pisao u tekstu koji navodi u narednoj fusnoti, kao i u drugim esejima („Protiv pripitomljavanja“, „Lutanje čovečanstva“, „Prelaz“). (Prim. AG.)

oblika grupne prakse, ali ti uvidi nisu narušili našu analizu maja-juna 1968, čime su potvrdili njegov značaj.³

Uparedno istorijsko proučavanje radničkog pokreta i revolucionarnog procvata posle maja 1968, govori nam da je ono što je tada došlo do izražaja bilo samo reafirmacija nečega što se dogodilo još dvadesetih godina; to potvrđuje diskontinuitet maja 1968, koji je otkrio da nismo savremenici vlastite epohe.⁴ Prema tome, originalnost tog trenutka je izgleda bila u pokušaju istorijske readaptacije, što objašnjava smele mode, vrtoglavo širenje ideja Vilhelma Rajha, objave o smrti umetnosti i njenoj realizaciji, razne pokušaje osnivanja komuna, veliko zanimanje za nedirektivnu pedagogiju (koje je bilo prisutno i prethodnih godina), organsku poljoprivredu, biodinamiku, antropozofiju, ali i reafirmaciju svetog, fascinaciju okultnim naukama i razvoj takozvane iracionalističke struje.

Može se, dakle, videti do koje su mere trijumf fašizma, u njegovim različitim izdanjima, trijumf staljinizma, razaranja iz Drugog svetskog rata i inhibicije generisane Hladnim ratom doveli do uzmaca koji je bilo teško prevazići, ali koji je za nekoliko godina ipak bio poništen. To se postiglo zahvaljujući uključivanju drugih podataka, naročito iz ekologije, s njenim otkrićem značaja drugih živih bića, kao i zbog važnosti koju je za neke, makar poslednjih godina, imao gorući problem prenaseljenosti.

Maj-jun 1968, a naročito događaji koji su usledili, uveli su novi element: očigledan zastoj. Katastrofa fašizma je u stvari omogućila da

³ Videti Jacques Camatte, Gianni Collu, „De l'organisation“, 1969, *Invariance*, Anne V, serie II, n° 2, 1972. Kamatova napomena: „Pismo od 4. IX 1969, objavljeno u časopisu *Invariance*, druga serija, 1972. Odavno imamo u planu objavljivanje Adornovih tekstova o političkim reketima, da bismo pokazali šta mu dugujemo i šta nas razdvaja od njega. Nadam se da ćemo u skorijoj budućnosti uspeti da objavimo tu publikaciju.“ Nije nam poznato da li se ta publikacija na kraju pojavila, ali Kamat najverovatnije misli na dva Adornova teksta iz 1969: „Rezignacija“ i „Marginalije o teoriji i praksi“ (videti stranicu anarhije/ blok 45 ili *Anarhističku biblioteku*). (AG)

⁴ Cf. „Le KAPD et le mouvement prolétarien“, *Invariance*, série II, n° 1, 1971. (Prim. Camatte.)

svih zastoja iz kojih su ti pokreti pokušavali da se iščupaju, posmatrano iz ugla kretanja ka zajednici. Odatle potraga za izlazom, za nekim drugim putem, za koju mislim da se makar kod nekih ljudi manifestovala kao veoma duboka potreba. Isti fenomen mora se proširiti na sve zemlje, zato što samo uz ogroman pritisak potrage za novom dinamikom možemo razbiti zastoj i izaći iz ovog sveta...

Drugim rečima, imamo dve različite dijahrone faze koje su se našle u koegzistencijalnoj sinhroniji; najverovatniji ishod je kompromisna ravnoteža između različitih faza, kao polazna tačka za potvrdu despotizma kapitala.

Pre nego što nastavim, treba da objasnim sledeće: nije stvar u tome da se daju saveti već da se ukaže na jedan način sagledavanja stvarnosti i da se, ukoliko ovo pismo naiđe na odjek, i uz vašu pomoć, dođe do boljeg razumevanja onoga što se dešava u Portugaliji. Jedino što ovde želim da naglasim jeste rešenost za izmeštanjem iz klasnog rata, čak i u njegovoj sadašnjoj neodređenoj formi, dakle, za napuštanjem uloga koje nam dodeljuje kapital, inače se samo vraćamo u kolotečinu i regenerišemo ono što želimo da uklonimo.

„Vreme koje će nastupiti, ako zaista proživljavamo promenu vremena, univerzalnu pobunu, a ne samo neku linearnu revoluciju, vreme koje nije ni prošlost, niti budućnost već sadašnjost.“

Portugalija 1974.

Povodom revolucije u Portugaliji (25. IV 1974), prilažem nekoliko zapažanja iz jednog pisma iz decembra 1975, koje sam poslao raznim portugalskim korespondentima i čitaocima.

*

Već neko vreme planiram da napišem nešto o Portugaliji, o tome da li je tu došlo ili nije došlo do manifestacije određene mogućnosti za prevazilaženje zastoja u kojem se u ovom trenutku nalazi kretanje ka zajednici. To nije nešto novo, budući da je radnički pokret, u svojim najboljim trenucima, bio ovaploćenje težnje ka zajednici, o čemu je Marks pisao u svojim ranim radovima. Zastoj je delimično povezan s činjenicom da sadašnji pokret, iako bezobličan, inhibira ogromno breme ostataka radničkog pokreta. Grupuskularna faza (faza malih grupa) koja je usledila posle revolucija u Rusiji i Nemačkoj (s 1921. kao okvirnim referentnim datumom) i koja je oživela tek posle Drugog svetskog rata, jeste faza likvidacije starog radničkog pokreta. Ipak, ni ona nije bila u stanju da osmisli pokret na novim osnovama. Danas je od ključnog značaja *pojmiti i živeti to ostvarenje zajednice bez oslanjanja na takozvanu „revolucionarnu klasu“*.

Nezavisno od te opšte perspektive, želim da ukažem da se portugalskoj revoluciji ne može prići bez najšire vizije: do koje mere ona predstavlja neki značajan element u domenu visokorazvijenog kapitalizma? Naime, iako to može značiti kretanje ka stvarnoj dominaciji kapitala nad društvom, neki anticipatorni fenomen se opet može pojaviti.

U celini gledano, ono što je u portugalskoj revoluciji zapanjujuće jeste to što izgleda kao rekapitulacija svih revolucionarnih pokreta i

se problemi zaobiđu: da li još postoji revolucionarni subjekt? Da li proletarijat i dalje ima istorijsku misiju koju treba da ispuni? Da li će revolucija biti neka klasična? Može li i dalje biti revolucija?⁵

Da je reč o maskaradi jasno se vidi i po onome što je fašizam, uz pomoć staljinizma, postigao, a to je uspostavljanje stvarne dominacije kapitala nad društvom. Ono što se nikada nije iskusilo, živelo, može izgledati kao izlaz; tako je, površno gledano, i borba protiv fašizma mogla da se ukaže kao rešenje: to je moglo izgledati kao uvod u revoluciju.

Zato smo sve što se dogodilo posle maja 1968. razmotrili u svetlu onoga što je bilo u procvatu još dvadesetih i zaključili da su razni problemi bili zaobidjeni i da se ista stvar danas ne sme ponoviti ako želimo da izbegnemo samoubistvo vrste.

S druge strane, maja-juna 1968, a naročito za vreme pobune srednjoškolaca 1973, zastoj u kojem smo se zatekli jasno je došao do izražaja: što se više bunimo protiv kapitala, on samo postaje sve jači. Onda je 1975–1976. usledio pad. Revolucionarna levičarska retorika je opet preuzela vođstvo, zbog događaja u Čileu, Grčkoj, slučaja fabrike LIP⁶,

⁵ Videti *Dodatak*, prvi deo (Oktavio Paz).

⁶ Komentar AG: Čuvena fabrika satova iz Bezansona (Besançon), u istočnoj Francuskoj. U jednoj od kriza u kojoj se kompanija našla, radnici su 1973–1974. zauzeli fabriku i započeli eksperiment sa samoupravljanjem (nekoliko udruženih kooperativa, uz samoorganizovane komunalne servise). Kompanija je nekoliko puta prelazila iz ruku u ruke (od radničkih kooperativa do raznih privatnih vlasnika), sve do 1990, kada je konačno privatizovana. Kada Kamat kaže, „što se više bunimo protiv kapitala“ – dakle, u ulozi „radnika“, s očekivanjima koja određuju tu ulogu koju nam nameće kapital („radnik“ je *kapitalistička funkcija*) – „on postaje sve jači“, očigledno misli i na takve situacije, koje se često ponavljaju. Ogromna energija i celi životi nekoliko aktivnih generacija (u ovom slučaju, u periodu od 17 godina) odlaze na sporenje oko *oblika uprave* nad proizvodnjom, a da se sadržaj i karakter robne proizvodnje uopšte ne dovode u pitanje. Na primer: nijednoj samoupravnoj, autonomnoj lokalnoj zajednici nije potrebno toliko satova, niti bilo šta slično širem robno-novčanom tržištu (na kojem bi se satovi mogli pretvoriti u novac i druge robe), ako želi da zadrži svoju autonomiju i ostane zajednica, u pravom smislu te reči, dakle, nešto u čemu nema mesta ni za mikroskopske vrednosti kapitalističkih i autoritarnih odnosa. Ta orijentacija i dalje izostaje, a motivacija za nju se na svaki način osujećuje.

kao i zbog revolucije u Portugaliji. Međutim, u posljednjem slučaju, zastoj se veoma jasno potvrdio.⁷ Taj zastoj je nešto čega muškarci i žene moraju postati svesni, ako su rešeni da odbace stare predstave i konačno započnu novu dinamiku – izlazak iz ovog sveta.

Treba primetiti da je godina 1975. označila prekretnicu, ali ne tako presudnu kao što se očekivalo. Kriza se zaista proširila i usadila veoma duboko; u isto vreme, na političkom planu, povlačenje SAD sa Indokineskog poluostrva označilo je krajnju tačku te faze ekspanzije američkog imperijalizma, ali i levičarske agitacije. Štaviše, ta kriza, koja se nikada ne završava⁸ i *nikada ne postaje revolucionarna*, najočigledniji je izraz zastoja u koji smo potonuli u želji da pronađemo neku odlučujuću kontradikciju u kapitalu; kontradikciju koja bi potencijalno revolucionarni subjekt katapultirala pravo u revoluciju. Značaj te krize bi mogao biti višestruk: za razotkrivanje zastoja, tako što bi se uništila stara uverenja, izvesnosti, spona s prošlošću; da se bića stave u pokret, zato što se stare predstave raspadaju i zato što se ne može se živeti bez ičega – iako u ovom trenutku većina ljudi živi tu prazninu, taj vakuum (ostvarenje univerzalnog!), o čemu smo govorili u tekstu *Skatologija i vaskrsnuće*.⁹ Praznina je dopunski aspekt agregata ispunjenog kapitalom, koji je luči i strukturira. To znači da će se – ako se svest o zastoju ne proširi – kriza razrešiti povoljno po kapital, naime, tako što će osnažiti njegov despotizam.

„Nova dinamika“, „izlazak“ iz kapitalističke cirkulacije, ni jednog trenutka se ne postavlja kao pitanje, i pored sve antikapitalističke retorike. Vežanost za postojeće institucije i način života, na osnovu „kapitalističkog oblika proizvodnje“ ili prosto „tržišta“ (kako se to pojednostavljeno kaže u opštem liberalnom žargonu), kao isključivog preduslova, samo jača.

⁷ Videti *Dodatak*, drugi deo (Portugalija 1974). (AG)

⁸ Cf. *Invariance*, série I, n° 6, 4.4. „Développement du capitalisme et crises“; série II, n° 3, „Déclin du mode de production capitaliste ou déclin de l'humanité“; série II, n° 5, „Ce monde qu'il faut quitter“; série II, n°6, „C'est ici qu'est la peur, c'est ici qu'il faut sauter“; videti i brojeve 1, 2 i 3 iz serije III, u kojima je objavljena prepiska u vezi s krizom. (Prim. Camatte.)

⁹ Članak iz posebnog izdanja časopisa *Invariance*, iz novembra 1975: „Dialogue avec Bordiga“. (Prim. Camatte.)

to samo naša iluzija, a ti nemiri poslednji odbljesci jednog iščezlog sna?

„Bila je to fuzija privatnih i kolektivnih strasti, neprekidni tok i protok između izuzetnog i svakodnevnog, gest koji se živeo kao estetska predstava, savez između akcije i njenog slavlja. Čovek se ponovo spojio sa svojom slikom: sa slikom reflektovanom u ogledalu, koja se susiće s drugim svetlosnim telom. To je bilo preobraćenje: ne samo promena ideja već i senzibiliteta; nešto više od promene bića, *povratak u biće*, društvena i psihička revolucija koja je tokom nekoliko dana proširila granice stvarnosti i domen mogućeg. Bio je to povratak izvoru, principu nad principima: *da budemo svoji kroz postojanje s drugima*. Bilo je to otkriće moći reči: moje reči su tvoje reči; kada razgovaram s tobom, razgovaram sa samim sobom.“

Bio je to, dakle, kraj razmene i kulture, ako ova počiva na trostrukoj razmeni ljudi, dobara i reči, a time i kraj zabrane, jer da bi bilo razmene, mora postojati i zabrana potrošnje određenih žena, određenih dobara, određenih reči. To je i kraj razdvajanja, budući da razmeniti nešto znači odvojiti se od toga, pri čemu se čak mora i živeti u skladu s tim pravilom razdvajanja: mora postojati jedan jezik za sebe i jedan jezik za druge; tačnije, jezik nastaje odbijanjem da se obraćamo sebi da bismo drugom preneli reči namenjene nama samima. *Moramo isključiti sebe da bismo bili kulturni*. Time što su afirmisali da je zabranjeno zabranjivati, da se biće mora potvrditi u svojoj celovitosti, ljudi iz maja 1968. su momentalno razneli strukturalističku kulturu i ubili „društvenog čoveka“.

„Bio je to povratak svega (zajednice, promene, preobražaja vode u život i reči u supstancu) na šta su religije polagale pravo, kao na nešto svoje, iako je zapravo starije od njih i predstavlja onu drugu čovekovu dimenziju, njegovu drugu polovinu i izgubljeni posed – čoveka stalno razdiranog vremenom, koji traži jedno drugo, zabranjeno, nedostupno vreme: sadašnji trenutak.

„Kao i prvi hrišćani koji se čekali Apokalipsu, moderno društvo je od 1840. očekivalo revoluciju. I revolucija je počela da dolazi: ne ona koja se očekivala, već neka druga, svaki put drugačija. Teolozi, suočeni s tom nepredvidljivom i varljivo realnošću, spekulisali su i nastojali da pokažu, u maniru konfučijanskih mandarina, kako se nebesko otkrivenje (ideja revolucije) nije promenilo; stvar je bila u tome što suveren (konkretna revolucija) nije dostojna mandata. Ali dođe i čas kada ljudi prestanu da veruju u spekulacije teologa. To je ono što je počelo da se dešava u drugoj polovini našeg (XX) veka. Danas prisustvujemo konačnoj fazi tog procesa: revolucija naspram revolucije... to su revolucije nerazvijenih zemalja i pobuna mladih iz razvijenih zemalja.“

On zatim identifikuje krizu progresa, koju povezuje s dekadencijom budućnosti i prekidom linearnog vremena. U nastavku kaže:

„Dvostruka kriza marksizma i ideologije liberalnog i demokratskog kapitalizma ima isto značenje kao i pobuna nerazvijenog sveta i pobuna mladih: one su izraz kraja linearnog vremena.“

„Ono što me zadivljuje u buntu mladih, čak i više od njihovih plemenitih, ali konfuznih političkih ideja, jeste povratak strasti kao magnetske stvarnosti. Nismo svedoci samo još jedne pobune čula: suočavamo se s eksplozijom emotivnih reakcija i osećanja. To je potraga za telom koje se shvata kao simbol, a ne kao instrument uživanja... To je tačka izmirenja čoveka s drugima i sa samim sobom.“

„Njihov bunt nema prevashodno neku intelektualnu dimenziju, već dimenziju strastvene, vitalne jeresi slobodne volje.“

„Verujem da se u njima i kroz njih za Zapad otvara još jedna alternativa, iako i dalje konfuzna i opskurna, nešto što teoretičari nisu predvideli i što je nazrela svega nekolicina pesnika. Nešto i dalje bezoblično, kao zora sveta. Ili je

Takva percepcija šansi mogla bi da se nametne, budući da su razne prepreke za drugačiju budućnost uklonjene: mit o razvoju i progresu proizvodnih snaga, o SSSR kao zemlji komunizma, o Kini kao zamenskom modelu, itd., s njihovim pratećim predstavama: o neophodnosti partije, o nekoj jedinstvenoj, globalnoj teoriji koja bi važila za sve, o prenošenju svesti, revolucionarnom nasilju, itd., kao i mit o nauci, neutralnoj i spasonosnoj za čovečanstvo; a kriza institucija znači da one više neće biti polovi za skretanje pobunjenih ljudskih energija, što će osloboditi prostor za ispoljavanje različitih ljudskih bića.“

U određenoj meri, događaji koji su usledili posle 1968. predstavljaju priznanje-razotkrivanje koje Bordiga očekivao s ruske strane, kao i od svetskog kapitalističkog sistema. Raskorak između stvarnosti i onoga što se izjavljuje sada počinje da nestaje, zato što, na primer, svako sve više uviđa da SSSR nema nikakve veze s komunizmom. To govore čak i one partije koje su nekada najvatrenije branile komunizam po moskovskom modelu. Međutim, potvrda revolucije koju je zamišljao Bordiga je izostala. S druge strane, to nam može pomoći da shvatimo koliko daleko se može otići u lutanju i devijaciji ideala i najplemenitijih težnji. Ostati na toj dijagnozi znači samo okrznuti površinu problema; stvar je u tome da se naglasi da borba *unutar* dinamike kapitala može dovesti samo do takvih deformacija. Na manje ili više groteskan način, sa ispadima na svim stranama, to je ideja koja se u ovom trenutku sve više nameće, iako ponekad vodi u trijumf praktično apsolutnog defetizma: nikakva društvena promena nije moguća, zato što je ljudima uvek potreban gazda.“

Erupcija iz maja-juna 1968. je doslovno šokirala duhove, potresla ih iz temelja, do te mere da su neki, da bi je objasnili, pribegavali iracionalnom, težili povratku na „primitivno“ ponašanje. Maj 1968. je za njih značio ogromnu katarzu i stoga raskošnu svetkovinu. Iako se ta dva aspekta ne mogu poricati, oni su ipak samo epifenomeni. Ono što se zapravo dogodilo bila je potvrda biološka dimenzije revolucije. Zato ću sada reći nešto o preobražaju do kojeg mora doći da bi naša vrsta nastavila da živi. S razvojem kapitala – pri čemu je taj fenomen delovao mnogo pre nego što se kapital nametnuo – ljudska bića se

pre svega lišavaju svojih pokreta, govora, mašte. Maj 1968. je tražio njihovo oslobođenje i oporavljanje. On je razotkrio da vrsta tone u biološko ludilo, zato što, u meri u kojoj više ne koriste svoje pokrete, u obavljanju date „radnje“, ljudska bića postaju sve nepotrebnija za materijalnu (ali i intelektualnu) proizvodnju, tako da ih taj gubitak konkretne mogućnosti stvaranja čini otuđenim i zarobljenim u toj nesposobnosti. U toj tački dolazi do prekida između nervne organizacije (somatomotornih i somatosenzitivnih neurona) i njenog normalnog izvršioca, ruke; nepodnošljiv prekid, koji se mora ukinuti. Odatle vrlo rečite pobune, i pre 1968, naročito one koje su često izbijale u Švedskoj, gde su mladi ljudi izlazili na ulice i razbijali sve što bi im se našlo na putu, a da pri tom nisu izrazili nijedan politički, sindikalni ili neki drugi zahtev.¹⁰ Izrazili su neizrecivo: svoju zapanjenost ludilom i svoju želju da ga se oslobode. Ali odakle je to ludilo izviralo? S majem-junom 1968. njegovi izvori bili su duboko razotkriveni.

Razotkrivanje prodire čak i do fenomena rekuperacije, koji je posle maja 1968. poprimio široke razmere. Reklamna industrija je shvatila duboke želje ljudskih bića i budući da u osnovi mora da koristi jezik raznovrsnosti, ona mora znati čemu se tačno obraća. Želja za komunikacijom, za prirodom, za laganijim tempom, koji je u isti mah više ljudski i više kosmički, mora se skrenuti ka potrošnji kapitala, bilo u obliku koji je i materijalan i reprezentativan, za one koji raspolažu novcem-kapitalom, ili samo reprezentativan, za one bez njega.¹¹

Naglo izbijanje tih dubokih želja, čak i kada bi bile preusmerene u predstave koje ostaju u okvirima kapitala, razotkrilo je još jednu

¹⁰ Veliki nemiri u Stokholmu, koji su sporadično izbijali u periodu 1948–1957, i koji su privlačili značajnu pažnju sociologa, upravo zbog onoga što navodi Kamat (takođe, Žak Elil, u dokumentarcu *Tehnička obmana*, 1992; videti transkript-buklet). Dobar pregled se može naći u eseju Andrés Brink Pinto i Martin Ericsson, „Youth Riots’ and the Concept Of Contentious Politics in Historical Research: The Case of the 1948 Stockholm Easter Riots“, *Scandinavian Journal of History*, jun 2018. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03468755.2018.1480492> (AG)

¹¹ Videti reklame za *Club Méditerranée*. Reklama je konkretan diskurs libidinalne ekonomije, „želećih mašina“, itd. (Prim. Camatte.)

Dodatak

Kamat je u originalni tekst ubacio i dve opširne fusnote, koje nisu bitne za razumevanje teksta već ga samo dopunjuju, na način koji se mogao prikazati i drugačije (te dve fusnote su tek nešto kraće od glavnog teksta), ali koje nikako ne treba izostavljati (kao, recimo, u engleskom i španskom izdanju, ali ne i u italijanskom), s obzirom na pitanja kojih se tu dotiče. Jedna fusnota se sastoji od odlomaka iz članka Oktavia Paza, „Sumrak revolucije“? (1974) i Kamatovih komentara (u originalnom tekstu f. 4, ovde f. 5), a druga od njegovog osvrta na revoluciju u Portugaliji 1974 (f. 5, ovde f. 7). (AG)

„... Može li i dalje biti revolucija?“

Izgleda da na levisi, pre 1945, niko nije postavio to poslednje pitanje. S druge strane, čovek prilično zdesna, Ortega i Gasset, govorio je o „sumraku revolucije“ (Ortega y Gasset, *La rebelión de las masas*, 1929–1930; *Pobuna masa*, Gradac–Alef, Čačak, 2013). Oktavio (Octavio) Paz to potvrđuje naslovom jednog članka, iako i dalje u formi pitanja, „Sumrak revolucije?“, koji se u italijanskom prevodu može pročitati u časopisu *Tempi moderni* („Crepuscolo della rivoluzione?“), n° 18, april-jun 1974 (Dedalo, Bari).¹⁴ Oktavio Paz se tu upušta u razmišljanja o 1968. Prenosim nekoliko posebno interesantnih odlomaka, iako se ne slažem s autorovim razmatranjima.

„Ideja revolucije bila je velika tvorevina Zapada u drugoj fazi njegove istorije.

¹⁴ Moguće je da je tekst prvobitno objavljen na engleskom, kao Octavio Paz, „Twilight of Revolution?“, *Dissent* 21, n° 1 (Winter 1974), str. 56–62; ovde sam se držao francuskog prevoda, koji navodi i Kamat („Crépuscule de la révolution?“). (AG)

ANNO VII - Nº 2175 - 1974 - QUINTA-FEIRA, 25 DE ABRIL - PREÇO 2850
A CAPITAL EDIÇÃO AS 12 HORAS
Director: HENRIQUE MARTINS DE CARVALHO
 Subdirector: JOSÉ JULIO GONÇALVES
PROPRIEDADE: S.A.S. - SECRETARIA GERAL DE A.D. CAPITAL - R. JOAQUIM ANTONIO DE ABREU, 88 - LISBOA 1 - TELEF. 483.64.11 - FAX. 483.64.11 - TELEF. 483.64.11

GOLPE MILITAR
“MOVIMENTO DAS FORÇAS ARMADAS”
DESENCADEIA
ACÇÃO
DE MADRUGADA

(PÁGINA 2)

„Vojni udar – Pokret oružanih snaga (MFA) krenuo u zoru“
 Udarni naslovi iz jednih lisabonskih novina, na dan „Revolucije karanfila“
 (Revolução dos Cravos), 25. IV 1974.

bitnu komponentu našeg sveta: marksizam kao represivnu svest. On se svuda pokazuje kao najoperativnija sila za suprotstavljanje gorućoj želji za životom; anarhizam, u svojim nenasilnim i individualističkim oblicima, i dalje ima određeni buntovnički naboj. Zahvaljujući marksizmu kapitalistički oblik proizvodnje je bio u stanju da svoju transformaciju dovede do stvarne dominacije, koja je postala univerzalna. Tačnije, bez marksizma, kapitalistički oblik proizvodnje ne bi mogao da proдре u oblasti koje danas kontrolišu SSSR, Kina ili afričke zemlje. U tom smislu, on igra istu ulogu kao i hrišćanstvo u odnosu na Rimsko carstvo. Pravu univerzalnost tom carstvu zapravo je donela religija koja je, izvorno, pozivala na njegovo uništenje.

Pravi fenomen, kao što smo rekli i 1968, jeste potraga za *zajednicom* (Gemeinwesen), čemu danas možemo dodati i potragu za bićem, za neposrednim životom, kroz preotimanje naših pokreta, govora i mašte; to se može primetiti u privlačnosti koju razni zanati imaju za mnoge mlade ljude (iako, dakle, podložne rekuperaciji od strane kapitala), kao i u raznim pokušajima osnivanja zajednica.¹² Nema

¹² Uvek iznova pokušavane operacije „scijentifikacije“ Marksa svode se na pridavanje ideološkog naboja svemu što je on mogao napisati o zajednici, kao što je pisao o otuđenju, što bi omogućilo potragu za novim epistemološkim prekidom. To može naići na širok odjek i poslužiti kao teoretska brana svakom pokušaju osnivanja zajednice, naročito što smo danas svedoci razvoja komunalnih patologija. Mnoge zajednice zaista stvaraju i teoretski razmatraju krajnje neprihvatljive oblike komunalnog despotizma, kao u slučaju komune AAO (Organizacija za akciona analizu; Aktionsanalytische Organisation), koja u praksi ostvaruje antagonističku, kinesku verziju američkog modela: Klub Mediteran. (Prim. Camatte.)

Mala ironija je i u tome što današnji vlasnici kompanije *Club Méditerranée* ili *Club Med* dolaze iz „komunističke“ Kine (od 2015). Kamat inače misli na tipičnu kombinaciju hedonizma (kao u nekoj rajskoj idili iz turističkih brošura à la *Club Med*, samo za one s malo „sirovijim“ prohtevima) ili „oslobođene seksualnosti“, i autoritarnih fiksacija, a kao primer navodi ekstremno autoritarnu komunu Ota Mulea (Otto Muehl), bečkog „akcioniste“ – poznatu i kao „AA-Kommune“, „Muehl-Kommune“ i „Friedrichshof-Gruppen“ – koja je, na više mesta, delovala u periodu 1972–1990. Neke seanse grupe mogu se videti i u filmu Dušana Makavejeva *Sweet Movie* (1974), iako njeni članovi tu ostavljaju utisak vesele i svakako razuzdane, ali opet pozitivne komunističke družine. Detaljniji uvid

sumnje da to često poprima debilizujuće aspekte. Ali oni najgori cen-zori – koji su svakako u pravu kada je reč o trenutnom stanju – nisu shvatili ništa o tim dubokim težnjama; zaboravljaju i da nije moguće odmah ukloniti fenomene pomodarstva i sledbeništva.

Afirmaciju te duboke težnje, kao i njeno razumevanje, otežava opažanje sveta izopačenog činjenicom da su ljudska bića postala korisnici kapitala. Ona žive u svetu u kojem više nema ni upotrebne ni razmenske vrednosti. Ona se ukazuju kao oblik bića kapitala. Kao i on, imaju dati raspon, koji moraju da uvećavaju. Ne može se reći ni da se „valorizuju“ (ostvaruju svoju vrednost), jer se tako vraćamo na pojam vrednosti. To se naročito dobro vidi u perverziji mehanizma pobune. Ona se sastoji u licitiranju u levičarenju. Svako želi da se pokaže kao još veći levičar, kao još ekstremniji u odnosu na nekog ko je upravo priznat kao takav zbog svog doprinosa revolucionarnoj debati; na taj način, revolucionari nemaju kad da strukturiraju svoj revolt, jer odmah, s nipodaštavanjem, napadaju jedni druge zbog nedostatka temelja, istine, zato što ima nešto revolucionarnije od onoga za šta se neko zalaže. Revolucionarna teorija, kao i uživanje, postaje nešto što se nikada ne dostiže. Tone se u neodređenost i nepostojanost.

Pored toga, ne samo da se život preobražava u znanje (Nietzsche)¹³ već i ono što je moguće postaje predmet spoznaje. Razni istraživači revolucionarnog kreću u potragu za novim, i čim primete tračak, treptaj

---

menja tu sliku. To je, naravno, samo jedan primer tendencije koja sigurno nije dominantna, ali koja svuda privlači najveću pažnju dežurnih čistunaca. Malo-gradanski moral i seksualnu represiju zamenjuje panacea u obliku opsesivne seksualnosti „komunalnih“ despota i njihovih izabranika. Kao što se u industrijskim sporovima između kapitalističkih funkcija „radnik“ i „vlasnik“ privremeno menjaju samo neki uslovi, ali ne i opšti odnosi i karakter ljudske aktivnosti, tako se i ovde menja samo oblik neuroze (histerije). (AG)

¹³ Kamat verovatno misli na Ničeov briljantni aforizam o fetišu „znanja“, iz njegove knjige *Morgenröte* (Osvit): *Gedanken über die moralischen Vorurteile*, 1881, aforizam 429, *Die neue Leidenschaft* (Nova strast): „ (...) Saznanje se u nama pretvorilo u strast koja ne zazire ni od kakve žrtve i, u osnovu uzev, ničeg se ne plaši, sem svog vlastitog gašenja... Da, mi mrzimo varvarstvo – svi bismo radije videli propast čovečanstva nego da dođe do nazadovanja saznanja!“, itd. F. Niče,

nečeg neobičnog, potvrdu neke najsličnije originalne ideje, hvataju se za to, okružuju ga, teoretišu, ekstrapoliraju njegov mogući sadržaj; ili ga koriste da bi preuredili svoju prethodnu predstavu. U svakom slučaju, sklapaju nešto što bi trebalo da bude operativno i izbacuju ga na tržište. On ili ona, koji su došli do nekog uvida ili nešto stvorili, vide da im se njihovi uvidi i dela vraćaju vulgarizovani, kapitalizovani. Ostaje im samo da budu zgroženi pri pogledu na ono što su napravili, čak i na same sebe. Ono moguće preobražava se u predstavu, a čak i ako ponekad uspeju da se ostvare, da nešto izvedu, i tako žive, muškarce i žene obuzima osećanje da je to „već viđeno“, banalno, nebitno; da nije bilo vredno truda. Odatle obeshrabrenost, utoliko naglašenija kada se pogledaju neiscrpne kombinacije koje nam danas nude različiti teoretski elementi i različite mogućnosti eksternalizacije.

Samo ako usvojimo drugačije orijentire, ako se bacimo u novu dinamiku, izvan dinamike kapitala, možemo izbeći celu tu perverziju i destrukciju. I kada se element katastrofe ugrađen u razvoj našeg sveta potvrdi, uklonjene prepreke biće jasno prepoznate kao takve, a muškarci i žene moraće da izaberu: ili da ostanu u zajednici kapitala ili da je napuste. Shvatićemo da je upravo to bila alternativa koja se razotkrila maja-juna 1968.

Prekid do kojeg je tada došlo omogućava nam da izronimo iz mistifikovane prošlosti, koja nastavlja da pravi mitove o sebi, kao i iz idealizovane budućnosti, maglovito projektovane, naizgled nadohvat ruke, ali koja se stalno vraća u svoju budućnost; moći ćemo da isprobamo sve vremenske koordinate, da pronademo prostor i usvojimo ponašanje koje će povezati sve u celovit život, od sada, izvan života kapitala.

Žak Kamat, mart 1977.

Osvit, „Nova strast“ (429), *Rad*, edicija „Reč i misao“, Beograd, 1979, str. 110–111; izbor i prevod Božidar Zec (ovde malo varirano). (AG)